e-ISSN 3060-5059
DOI: 10.67227

IJTIMOIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 11

2026

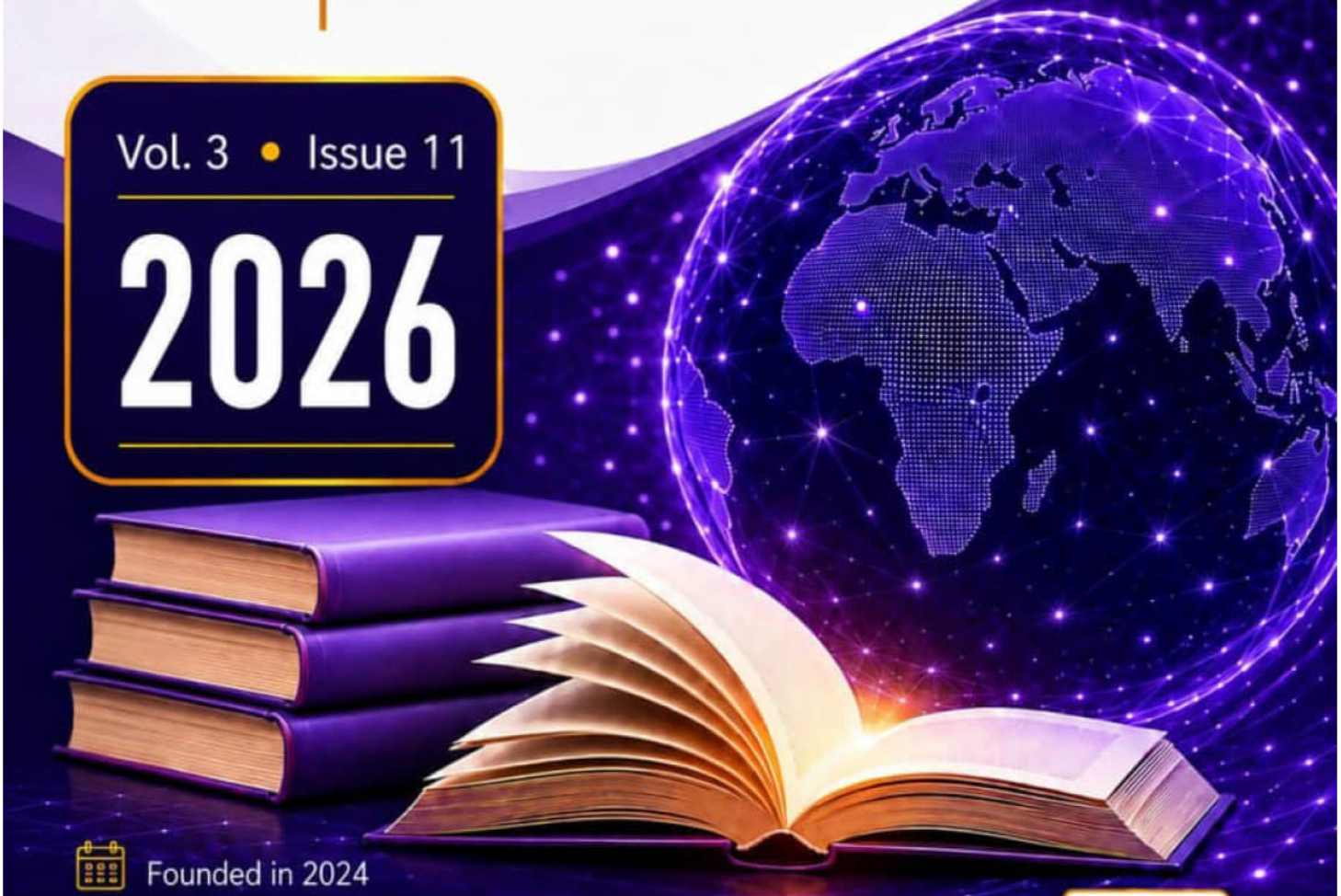

Founded in 2024

publishscience.uz | publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

Ijtimoiy-gumanitar sohada ilmiy-innovatsion tadqiqotlar
Scientific and Innovative Research in Social and Humanitarian Studies
ISSN 3060-5059 (Online)
Article / Original paper https://doi.org/10.67227/q16w2567

MA'NAVIY MADANIYAT TRANSFORMATSIYASINING INSON KAPITALI RIVOJIGA TA'SIRI VA IJTIMOIY-FALSAFIY MEXANIZMLARI

Xolmatova Bashoratxon
Farg'ona davlat universiteti, dotsent.
e-mail: alfargoniy.uz@gmail.com **ORCID**: https://orcid.org/0000-0003-2241-6747

Annotatsiya.
Maqolada ma'naviy madaniyat transformatsiyasining inson kapitali rivojiga ta'siri ijtimoiy-falsafiy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi qadriyatlar, ishonch, mas'uliyat va bilimga munosabat kabi ma'naviy omillar inson salohiyatini ijtimoiy-iqtisodiy samaraga aylantirish jarayonini qanday boshqarishini aniqlashdan iborat. Ishda O'zbekiston Respublikasining me'yoriy-huquqiy hujjatlari, Markaziy Osiyo, MDH va G'arb olimlarining so'nggi o'n yillikdagi tadqiqotlari qiyosiy-tahliliy, tizimli va germenevtik usullar asosida o'rganilgan.

Kalit so'zlar: ma'naviy madaniyat, transformatsiya, inson kapitali, qadriyatlar, ijtimoiy ishonch, madaniy kod, ijtimoiy-falsafiy mexanizm.

ВЛИЯНИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ ДУХОВНОЙ КУЛЬТУРЫ НА РАЗВИТИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА И ЕЁ СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЕ МЕХАНИЗМЫ

Холматова Башоратхон
Ферганский государственный университет, доцент.

Аннотация.
В статье с социально-философской точки зрения анализируется влияние трансформации духовной культуры на развитие человеческого капитала. Цель исследования заключается в определении того, каким образом духовные факторы, такие как ценности, доверие, ответственность и отношение к знаниям, регулируют процесс преобразования человеческого потенциала в социально-экономические результаты. В работе на основе сравнительно-аналитического, системного и герменевтического методов изучены нормативно-правовые документы Республики Узбекистан, а также исследования учёных Центральной Азии, стран СНГ и Запада, опубликованные за последнее десятилетие.

Ключевые слова: духовная культура, трансформация, человеческий капитал, ценности, социальное доверие, культурный код, социально-философский механизм.

THE IMPACT OF SPIRITUAL CULTURE TRANSFORMATION ON HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT AND ITS SOCIO-PHILOSOPHICAL MECHANISMS

Xolmatova Bashoratxon
Fergana State University, Associate Professor.

Abstract.
The article analyzes the impact of the transformation of spiritual culture on human capital development from a socio-philosophical perspective. The purpose of the study is to determine how spiritual factors, such as values, trust, responsibility, and attitudes toward knowledge, regulate the process of converting human potential into socio-economic outcomes. The study examines the regulatory and legal documents of the Republic of Uzbekistan, as well as research conducted by scholars from Central Asia, the Commonwealth of Independent States (CIS), and Western countries over the past decade, using comparative-analytical, systemic, and hermeneutic methods.

Keywords: spiritual culture, transformation, human capital, values, social trust, cultural code, socio-philosophical mechanism.

Kirish. XXI asrning uchinchi o'n yilligida jamiyatlar o'rtasidagi raqobat tobora ko'proq tabiiy resurslar yoki ishlab chiqarish quvvatlari bilan emas, balki inson salohiyatining sifati bilan o'lchanmoqda. Bilim, malaka va sog'liq inson kapitalining ko'zga ko'rinadigan qismini tashkil etsa, uning chuqur qatlamlarida qadriyatlar, e'tiqod, mehnat va bilimga munosabat, mas'uliyat hissi kabi ma'naviy unsurlar yotadi. Aynan shu qatlamlar insonning o'zlashtirgan bilimini qanday maqsadda, qay darajada vijdonan va jamiyat manfaati yo'lida ishlatishini belgilaydi. Globallashuv va raqamlashtirish sharoitida ma'naviy madaniyat jadal o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda: an'anaviy qadriyatlarning bir qismi yangicha mazmun kasb etayotgan bo'lsa, ayrimlari inqirozga uchramoqda. O'zbekiston uchun bu masala alohida dolzarbdir, chunki mamlakatda olib borilayotgan islohotlar inson omilini taraqqiyotning markaziga qo'ymoqda. Prezident Sh. M. Mirziyoyev jamiyat taraqqiyotining asosiy mezoni inson qadri va uning salohiyatini ro'yobga chiqarish ekanini, ma'naviy yuksalish iqtisodiy yangilanish bilan bir vaqtda borishi zarurligini ta'kidlaydi [1; 298]. Bu fikr ma'naviyatni iqtisodiyotdan ajratilgan, ikkinchi darajali soha sifatida qarash an'anasidan voz kechishni anglatadi. Unda ma'naviy omil islohotlarning

ijtimoiy tayanchi, ya'ni o'zgarishlarning xalq tomonidan ichdan qabul qilinishini ta'minlovchi kuch sifatida talqin etiladi. Bizningcha, aynan shu yondashuv inson kapitalini faqat ta'lim va sog'liqni saqlashga kiritilgan investitsiyalar yig'indisi sifatida emas, balki madaniy-ma'naviy hodisa sifatida o'rganishni taqozo etadi. Chunki bir xil ta'lim olgan ikki inson o'z bilimini butunlay boshqa-boshqa maqsadlarga yo'naltirishi mumkin va bu farq ko'pincha ularning qadriyatlar tizimi bilan izohlanadi. Mazkur maqolaning maqsadi ma'naviy madaniyat transformatsiyasi inson kapitali rivojiga qanday yo'llar bilan ta'sir ko'rsatishini aniqlash va bu ta'sirning ijtimoiy-falsafiy mexanizmlarini tizimlashtirishdan iborat. Shu maqsaddan kelib chiqib, tadqiqot oldiga ikkita savol qo'yildi: ma'naviy o'zgarishlar inson kapitalining qaysi tarkibiy qismlariga ta'sir qiladi va bu ta'sir qanday vositalar orqali amalga oshadi?

Inson kapitali nazariyasi T. Shults va G. Bekker asarlarida iqtisodiy kategoriya sifatida shakllangan bo'lsa-da, so'nggi o'n yillikdagi tadqiqotlar uning madaniy asoslariga e'tiborni sezilarli darajada kuchaytirdi. Amerikalik sotsiolog R. Inglxart Jahon qadriyatlar tadqiqoti ma'lumotlariga tayanib, iqtisodiy va jismoniy xavfsizlik darajasi oshgan sari jamiyatlarda omon qolish qadriyatlaridan o'zini namoyon etish qadriyatlariga o'tish kuzatilishini ko'rsatadi [8; 36]. Ushbu kuzatish qadriyatlar o'zgarishi tasodifiy jarayon emas, balki yashash sharoitlariga bog'liq qonuniyatli hodisa ekanini bildiradi. Biroq Inglxart konsepsiyasida qadriyatlar ko'proq natija sifatida qaraladi, ularning iqtisodiy rivojlanishga teskari ta'siri esa yetarlicha ochib berilmagan. Rossiyalik iqtisodchi A. A. Auzan aynan shu teskari aloqaga e'tibor qaratib, madaniyatni iqtisodiy o'sishni tezlashtirishi yoki sekinlashtirishi mumkin bo'lgan mustaqil omil deb hisoblaydi [6; 12]. Uning yondashuvi ma'naviy madaniyatni maqsadli siyosat orqali o'zgartirish mumkin bo'lgan resurs sifatida ko'rishga imkon beradi. Shu bilan birga, olim madaniy kodni sindirishga emas, balki uni ehtiyotkorlik bilan moslashtirishga chaqiradi. Bu esa milliy o'zlikni saqlash masalasini birinchi o'ringa olib chiqadi. O'zbek tadqiqotchisi S. Sh. Umatqulov inson kapitalini postindustrial jamiyatdagi ijtimoiy-psixologik xususiyatlar bilan bog'liq holda talqin etib, texnologik raqobat shaxs ongiga bevosita ta'sir qilishini qayd etadi [4; 3]. Bu qarash inson kapitalini faqat iqtisodiy ko'rsatkich emas, balki ong va dunyoqarash hodisasi sifatida o'rganish zarurligini tasdiqlaydi. Muallif fikrining ahamiyati shundaki, u inson kapitali muammosini falsafiy tahlil maydoniga olib kiradi. Shunga qaramay, mavjud adabiyotlarda ma'naviy madaniyat transformatsiyasi va inson kapitali o'rtasidagi aloqa ko'pincha umumiy tarzda tilga olinadi, uning aniq mexanizmlari esa tizimli tahlil qilinmaydi. Ana shu bo'shliqni to'ldirishga urinish maqolaning ilmiy yangiligini tashkil etadi. Xususan, maqolada ma'naviy omilning inson kapitaliga qanday kanallar orqali ta'sir qilishi to'rtta mexanizm ko'rinishida tizimlashtirilib, ularning har biri O'zbekiston sharoiti bilan bog'liq holda izohlanadi.

METODLAR

Tadqiqot ijtimoiy-falsafiy xarakterga ega bo'lib, nazariy-tahliliy dizayn asosida olib borildi. Manbalar bazasini uch guruhga ajratish mumkin. Birinchi guruhni birlamchi manbalar, ya'ni O'zbekiston Respublikasi Prezidentining asarlari, farmon va qarorlari tashkil etadi. Ular davlatning ma'naviyat va inson kapitali sohasidagi strategik maqsadlarini bevosita aks ettiradi. Ikkinchi guruhga xalqaro tashkilotlarning rasmiy hisobotlari kiritildi: Jahon bankining inson kapitali indeksi va YuNESKOning madaniyat indikatorlari tizimi. Uchinchi guruhni O'zbekiston, Qozog'iston, Rossiya va G'arb olimlari tomonidan e'lon qilingan ilmiy ishlar tashkil etdi. Manbalarni tanlashda uchta mezonga tayanildi: mavzuga bevosita aloqadorlik, nashr vaqti va mintaqaviy muvozanat.

Tahlil jarayonida bir necha usuldan foydalanildi. Germenevtik usul me'yoriy hujjatlar va falsafiy matnlardagi asosiy tushunchalarning mazmunini ochishga xizmat qildi. Qiyosiy-tahliliy usul yordamida turli ilmiy maktablarning madaniyat va inson kapitali munosabatiga oid qarashlari solishtirildi. Tizimli yondashuv ma'naviy madaniyat va inson kapitalini o'zaro bog'liq quyi tizimlar sifatida ko'rish imkonini berdi. Sinergetik yondashuvdan esa transformatsiya jarayonlaridagi beqarorlik va yangi tartibning paydo bo'lish holatlarini izohlashda foydalanildi. Ijtimoiy mexanizm tushunchasi ushbu ishda muayyan sabab va natija o'rtasidagi takrorlanuvchi, kuzatilishi mumkin bo'lgan bog'lovchi jarayon ma'nosida qo'llanildi. Boshqacha aytganda, mexanizm ma'naviy o'zgarish qanday qilib inson kapitalidagi o'zgarishga aylanishini tushuntiruvchi oraliq bo'g'indir.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda so'nggi yillarda ma'naviy madaniyat va inson kapitali masalalari davlat siyosatida bir-biriga yaqinlashib bormoqda. 2021-yil 26-martda qabul qilingan PQ-5040-son qarorda oila, ta'lim tashkilotlari va mahallalarda ma'naviy tarbiya uzviyligini ta'minlash hamda ijtimoiy-ma'naviy muhit barqarorligini mustahkamlashga qaratilgan doimiy monitoring tizimini joriy etish ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan [2; 1-band]. Bu me'yor ma'naviyatni bir martalik tadbirlar majmui emas, balki uzluksiz va o'lchanadigan jarayon sifatida tashkil etishga intilishni ko'rsatadi. Monitoring g'oyasi, ayniqsa, muhimdir, chunki u ma'naviy sohani ham boshqa ijtimoiy sohalar singari natijaga yo'naltirilgan boshqaruvga yaqinlashtiradi. Ayni paytda hujjatda loqaydlik, mahalliychilik, korrupsiya kabi illatlarga barham berish vazifasi qo'yilgani ma'naviy omilni ijtimoiy kapital bilan bevosita bog'laydi.

2022-yil 28-yanvarda tasdiqlangan 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Taraqqiyot strategiyasida esa adolatli ijtimoiy siyosat yuritish va inson kapitalini rivojlantirish hamda ma'naviy taraqqiyotni ta'minlash alohida ustuvor yo'nalishlar sifatida belgilangan [3; 1-ilova]. Bu ikki yo'nalishning bitta strategik hujjatda yonma-yon turishi ular o'rtasida ichki mantiqiy aloqa borligini e'tirof etishdir. Hujjatda inson qadrini ulug'lash g'oyasining birinchi o'ringa qo'yilgani ham butun strategiyaning insonga yo'naltirilganini ko'rsatadi. Lekin hujjat darajasidagi yaqinlik hali amaliy mexanizmlar darajasidagi uyg'unlikni anglatmaydi. Tahlil shuni ko'rsatdiki, ta'lim, sog'liqni saqlash va bandlik bo'yicha maqsadlar ko'proq aniq raqamlarda ifodalangan bo'lsa, ma'naviy yuksalish maqsadlari, asosan, sifat tavsifiga ega. Natijada ikki soha o'rtasidagi bog'liqlikni o'lchash va boshqarish qiyinlashadi. Bu esa ma'naviy sohaga ajratilgan resurslar samarasini baholashni ham murakkablashtiradi.

Shu sababli tadqiqotda ma'naviy madaniyatning inson kapitaliga ta'sirini ta'minlovchi mexanizmlarni aniqroq ajratib ko'rsatishga harakat qilindi. Quyida ularning har biri alohida ko'rib chiqiladi. Tahlil davomida har bir

mexanizmning ta'sir manbai, uzatish kanali va inson kapitalidagi natijasi izchil ko'rsatib boriladi. Bu esa ularni bir-biri bilan qiyoslash imkonini beradi.

Birinchi mexanizmni qadriyatli motivatsiya mexanizmi deb atash mumkin. Uning mohiyati shundaki, inson kapitaliga kiritilgan investitsiyaning samarasi shaxsning nimaga intilishi va nimani qadrlashiga bog'liq. Jahon bankining hisobotida inson kapitali indeksi bugun tug'ilgan bola 18 yoshga to'lganda mavjud ta'lim va sog'liqni saqlash sharoitlarida qanday unumdorlikka erisha olishini baholovchi ko'rsatkich sifatida taqdim etiladi [9; 3]. Indeksning o'zi maktabda o'qish yillari, ta'lim sifati va sog'liq kabi miqdoriy unsurlarga tayanadi. Unda ma'naviy omil to'g'ridan-to'g'ri o'lchanmaydi, biroq o'qish yillarining o'quv natijalariga moslashtirilgan ko'rsatkichi ta'limning davomiyligi emas, balki o'zlashtirish sifati muhimligini ko'rsatadi. Bizningcha, aynan shu sifat farqining tub sabablaridan biri bilimga munosabat, ya'ni oila va jamiyatda ilmning qanchalik qadrlanishidir. Bir xil dastur asosida va bir xil muddatda ta'lim olgan o'quvchilar natijalaridagi farq ko'pincha motivatsiya va qadriyatlar muhiti bilan izohlanadi. Inglxartning ma'lumotlariga ko'ra, o'zini namoyon etish qadriyatlari kuchaygan jamiyatlarda ijodkorlik, mustaqil fikrlash va tashabbuskorlik yuqoriroq baholanadi [8; 115]. Bu sifatlar zamonaviy innovatsion iqtisodiyotda inson kapitalining eng qimmatli qismiga aylangan. Demak, qadriyatlarning muayyan yo'nalishda o'zgarishi bir vaqtning o'zida mehnat bozorida talab qilinadigan ko'nikmalar tarkibini ham o'zgartiradi. O'zbekiston sharoitida bu mexanizm o'ziga xos shakl oladi: an'anaviy jamoaviylik va kattalarni hurmat qilish qadriyatlari shaxsiy tashabbus va raqobat qadriyatlari bilan yonma-yon mavjud bo'lmoqda. Ularning to'qnashuvi emas, balki bir-birini o'zaro to'ldirishi ta'minlanganda, inson kapitali ham barqaror, ham dinamik rivojlanadi. Aks holda, yoshlar ongida qadriyatlar ziddiyati paydo bo'lib, u motivatsiyaning pasayishiga, ba'zan esa yuqori malakali kadrlarning boshqa madaniy muhitga ketishiga olib kelishi mumkin. Shu bois qadriyatli motivatsiya mexanizmi inson kapitalining shakllanishi bilan birga uning saqlanib qolishiga ham daxldordir. Boshqacha aytganda, qadriyatlar muhiti inson kapitalini nafaqat yaratadi, balki uni o'z jamiyatida saqlab qoluvchi kuch vazifasini ham bajaradi.

Ikkinchi mexanizm ijtimoiy ishonch mexanizmi hisoblanadi. Inson kapitali alohida shaxsda to'plansa-da, u faqat boshqa odamlar bilan hamkorlikda to'liq samara beradi. Agar jamiyatda o'zaro ishonch past bo'lsa, eng bilimli mutaxassis ham o'z salohiyatini to'liq ishga sola olmaydi, chunki har bir kelishuv qo'shimcha nazorat, kafolat va xarajatlarni talab qiladi. A. A. Auzan ko'plab empirik tadqiqotlarni umumlashtirib, madaniy omillarning iqtisodiy o'sish, innovatsiyalar va inson kapitaliga ta'sirini qayd etadi hamda iqtisodiy ahamiyatga ega beshta madaniy qonuniyatni ajratadi. Ular qatorida ishonch ta'siri alohida o'rin tutadi [7; 3]. Bu xulosa ma'naviy madaniyatning abstrakt tushuncha emas, balki aniq iqtisodiy oqibatlarga ega omil ekanini ko'rsatadi. Ishonchning past darajasini iqtisodiy jarayondagi ishqalanishga qiyoslash mumkin: u harakatni to'xtatmaydi, lekin unga sarflanadigan kuchni sezilarli darajada oshiradi. Qozog'istonlik tadqiqotchilar L. I. Ayitimbet va A. Jaksibay madaniy kodlar g'oyasini Qozog'iston iqtisodiyoti misolida tahlil qilib, uni jamiyatdagi ijtimoiy doktrinalar va 2022-yildagi ijtimoiy inqiroz tajribasi bilan bog'laydilar [5; 160]. Ularning ishi madaniy omilni e'tiborsiz qoldirgan islohotlar kutilgan natijani bermasligi mumkinligini Markaziy Osiyo misolida ko'rsatadi. Bu holat qo'shni mamlakatlar uchun ham muhim saboq hisoblanadi. O'zbekistonda mahalla, qo'shnichilik va hashar kabi an'anaviy institutlar tor doirada yuqori ishonchni shakllantiradi. Biroq zamonaviy inson kapitali keng doiradagi, ya'ni notanish odamlar va rasmiy institutlarga nisbatan ishonchni ham talab qiladi. Shuning uchun ma'naviy madaniyat transformatsiyasining muhim vazifasi an'anaviy ishonch zaxirasini yo'qotmasdan, uni kengroq ijtimoiy maydonga ko'chirishdan iborat. Yuqorida qayd etilgan qarorda korrupsiya va mahalliychilikka qarshi kurashning ma'naviy vazifa sifatida belgilangani ham aynan shu yo'nalishga mos keladi. Demak, ishonch mexanizmi individual bilimni jamoaviy samaraga aylantiruvchi ko'prik vazifasini bajaradi. Bu ko'prik qanchalik mustahkam bo'lsa, ta'lim va ilm-fanga kiritilgan sarmoya jamiyatga shunchalik tez va to'liq qaytadi.

Uchinchi mexanizm institutsional uyg'unlik mexanizmidir. Rasmiy qoidalar, ya'ni qonunlar, ta'lim standartlari va mehnat bozori tartiblari jamiyatning norasmiy qadriyatlariga mos kelganda, inson kapitaliga kiritilgan sarmoya kam yo'qotish bilan natijaga aylanadi. Mos kelmaganda esa ikki tomonlama standart vujudga keladi: rasmiy talablar bir narsani, kundalik amaliyot esa boshqa narsani taqozo etadi. Sh. M. Mirziyoyev islohotlarning taqdiri ko'p jihatdan odamlar ongi va tafakkurining o'zgarishiga bog'liq ekanini, yangilanish, avvalo, inson ongidan boshlanishi kerakligini ta'kidlaydi [1; 312]. Bu yondashuvda ma'naviy o'zgarish institutsional islohotning sharti sifatida qaraladi. Boshqacha aytganda, yangi qonun qabul qilish yetarli emas, u jamiyat tomonidan ichki qadriyat sifatida qabul qilinishi lozim. A. A. Auzan ham shunga yaqin xulosaga keladi: uning fikricha, madaniy transformatsiya rivojlanishning alohida yo'li bo'lib, u ma'muriy tazyiq bilan emas, balki milliy o'zlikni saqlagan holda amalga oshirilishi kerak [6; 140]. Bu fikr ma'naviy siyosat va inson kapitali siyosati o'rtasidagi muvozanat qanchalik nozik ekanini ko'rsatadi. Agar transformatsiya o'zlikni inkor etsa, jamiyat unga qarshilik ko'rsatadi; agar u o'zgarishni umuman rad etsa, inson kapitali eskirib qoladi. O'zbekistondagi ta'lim islohotlari tajribasi bu mexanizmning amaliy ahamiyatini yaqqol namoyon etadi. Masalan, oliy ta'limda akademik halollik talablari kuchaytirilmoqda, biroq ular diplomni bilimdan muhimroq deb biladigan ayrim ijtimoiy tasavvurlar bilan to'qnash kelmoqda. Bunday hollarda rasmiy me'yor faqat ma'naviy muhit o'zgargandagina to'liq ishlay boshlaydi. Xuddi shu holatni mehnat munosabatlarida ham kuzatish mumkin: malaka emas, tanish-bilishchilik ustuvor bo'lgan joyda ta'limga sarmoya kiritish rag'bati pasayadi. Demak, institutsional uyg'unlik mexanizmi ma'naviy madaniyatni islohotlarning yordamchi elementi emas, balki ularning samaradorlik shartiga aylantiradi. Shu ma'noda ma'naviy islohot va institutsional islohot ikki alohida jarayon emas, balki bir tanganing ikki tomoniga o'xshaydi.

To'rtinchi mexanizm madaniy reproduksiya mexanizmi bo'lib, u ma'naviy qadriyatlarning avloddan avlodga uzatilishi va shu orqali inson kapitalining uzoq muddatli asoslari shakllanishini ifodalaydi. Oila, mahalla, maktab, madaniyat muassasalari va ommaviy axborot vositalari bu jarayonning asosiy kanallaridir. YuNESKO tomonidan ishlab chiqilgan «Madaniyat | 2030» indikatorlari tizimida madaniyatning barqaror rivojlanishga qo'shgan hissasi to'rtta tematik yo'nalish — atrof-muhit va barqarorlik, farovonlik va turmush manbalari, bilim va ko'nikmalar hamda

inklyuzivlik va ishtirok orqali baholanadi [10; 12]. Ushbu tasnifda bilim va ko‘nikmalar yo‘nalishining alohida ajratilgani madaniyat va inson kapitali o‘rtasidagi bevosita bog‘liqlik xalqaro miqyosda e’tirof etilganini ko‘rsatadi. Indikatorlar madaniy merosni o‘rganish, madaniy xilma-xillik va ijodiy ta’limni ham inson salohiyatining tarkibiy qismi sifatida qaraydi. Bu esa ma’naviy madaniyatni o‘lchab bo‘lmaydi, degan keng tarqalgan qarashga raddiya bo‘lib xizmat qiladi. O‘zbekiston sharoitida madaniy reproduksiya mexanizmi kuchli an’anaviy asosga ega: oilaviy tarbiya, ustoz-shogird an’anasi, kitobxonlik madaniyatini tiklashga qaratilgan tashabbuslar shular jumlasidandir. Barcha tuman va shaharlarda Ma’naviyat va ma’rifat maskanlarining tashkil etilishi ham bu kanalni institutsional jihatdan mustahkamlashga urinish sifatida baholanishi mumkin. Ammo reproduksiya faqat an’anani takrorlashdan iborat bo‘lsa, u inson kapitalini yangilay olmaydi. Shuning uchun bu mexanizmning zamonaviy shakli an’anani tanqidiy o‘zlashtirish, undagi umuminsoniy mazmunni saqlab, eskirgan shakllardan voz kechishni nazarda tutadi. Masalan, mehnatsevarlik qadriyati saqlanib qolgan holda, uning mazmuni jismoniy mehnatdan intellektual va ijodiy mehnat tomon kengayishi lozim. Xuddi shuningdek, kattalarga hurmat an’anasi yoshlarning mustaqil fikr bildirish huquqini cheklamasligi, balki avlodlar o‘rtasidagi muloqotga asos bo‘lishi kerak. Shu tariqa madaniy reproduksiya inson kapitalining uzluksizligi va yangilanishini bir vaqtning o‘zida ta’minlaydi. Bu mexanizm sekin ishlaydi, uning natijalari o‘n yilliklar o‘tib namoyon bo‘ladi. Shuning uchun unga oid siyosat ham uzoq muddatli bo‘lishi talab etiladi.

MUHOKAMA

Aniqlangan to‘rtta mexanizm bir-biridan ajralgan holda emas, balki yagona tizim sifatida ishlaydi va ulardan birining zaiflashuvi boshqalariga ham ta’sir qiladi. Ayniqsa, raqamli muhit bu tizimga yangi sinovlarni olib kirmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar qadriyatlar uzatilishining an’anaviy kanallarini chetlab o‘tib, yoshlarga tayyor hayot andozalari, iste’mol modellari va muvaffaqiyat haqidagi soddalashtirilgan tasavvurlarni taqdim etmoqda. S. Sh. Umatqulov axborot va innovatsion texnologiyalar davrida inson kapitalining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari o‘zgarayotganini, texnologiyalar bozoridagi raqobat esa shaxs ongiga ta’sir o‘tkazayotganini qayd etadi [4; 5]. Bu fikrdan kelib chiqadigan muhim xulosa shuki, raqamli texnologiyalar inson kapitali uchun ham imkoniyat, ham xavf manbaidir. Ular bilimga erishishni osonlashtiradi, lekin bilimga sabr va chuqurlik bilan yondashish madaniyatini zaiflashtirishi mumkin. Inglxart konsepsiyasi bilan solishtirganda, bu yerda qiziqarli bir ziddiyat ko‘zga tashlanadi. Inglxart qadriyatlar o‘zgarishini, asosan, avlodlar almashinuvi bilan bog‘liq sekin jarayon deb biladi [8; 21]. Raqamli muhit esa bu jarayonni bir avlod ichida ham tezlashtirmoqda, natijada ota-onalar va bolalar o‘rtasidagi qadriyatlar masofasi tez kattalashmoqda. Bu holat madaniy reproduksiya mexanizmini zaiflashtiradi va oilaning tarbiyaviy ta’sirini kamaytiradi. Sinergetik nuqtayi nazardan bunday vaziyat bifurkatsiya nuqtasi, ya’ni tizim yangi tartibga o‘tishi yoki parchalanishi mumkin bo‘lgan holat sifatida baholanadi. Bizningcha, bunday nuqtada ma’naviy siyosatning vazifasi o‘zgarishni to‘xtatish emas, balki uni ma’noli yo‘nalishga burishdan iborat. Bunda raqamli savodxonlikni axloqiy mas’uliyat bilan uyg‘unlashtirish, onlayn makonda sifatli milliy kontent yaratish va yoshlarning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish ustuvor ahamiyat kasb etadi. Aks holda, ta’lim tizimi yetishtirgan bilimli, ammo qadriyatlar tizimi beqaror avlod inson kapitalining miqdoran o‘sishi va sifatan zaiflashuvi kabi paradoksal holatni yuzaga keltirishi mumkin. Bunday paradoksning oldini olish uchun ma’naviy tarbiya raqamli muhitga moslashgan yangi shakllarda olib borilishi zarur.

Olingan natijalarni mavjud ilmiy qarashlar bilan qiyoslash maqolaning o‘ziga xos yondashuvini aniqroq ko‘rsatadi. G‘arb tadqiqotlarida madaniyat va inson kapitali munosabati ko‘pincha statistik korrelyatsiyalar orqali o‘rganiladi; bunda madaniyat o‘lchanadigan o‘zgaruvchi sifatida qaraladi. Rossiya institutsional iqtisodiyot maktabi, xususan, Auzan yondashuvi madaniyatni boshqariladigan resurs deb biladi va uni o‘zgartirishning amaliy yo‘llarini izlaydi. Qozog‘iston tadqiqotlarida esa bu g‘oyalar milliy kontekstga moslashtirilib, ijtimoiy inqirozlar tajribasi bilan boyitiladi. O‘zbek falsafiy an’anasida ma’naviyat tushunchasining o‘zi bu yondashuvlardan kengroq mazmunga ega: u faqat qadriyatlar majmui emas, balki insonning ichki kamoloti, uning jamiyat va kelajak oldidagi mas’uliyatini ham qamrab oladi. Ana shu kenglik ma’naviy madaniyatni inson kapitalini tahlil qilishda o‘ziga xos metodologik tayanchga aylantiradi. Bizning tadqiqotimiz bu yondashuvlarni sintez qilib, ta’sirning aniq mexanizmlarini ajratishga harakat qildi. Shu bilan birga, Jahon bankining inson kapitali indeksi va YuNESKO indikatorlari o‘rtasidagi tafovut ham e’tiborga molik. Birinchisi ta’lim va sog‘liqqa e’tibor qaratib, madaniy omilni chetda qoldiradi, ikkinchisi esa madaniyatni keng qamrab oladi, ammo uni iqtisodiy samara bilan kam bog‘laydi. Bizningcha, O‘zbekiston uchun ikkala tizimni birlashtiruvchi, ya’ni ta’lim va sog‘liq ko‘rsatkichlari bilan birga ijtimoiy ishonch, kitobxonlik, fuqarolik faolligi va axloqiy mas’uliyat darajasini ham hisobga oluvchi milliy «ma’naviy-inson kapitali» indikatorlari tizimini ishlab chiqish maqsadga muvofiq. Bunday tizim PQ-5040-son qarorda nazarda tutilgan monitoring g‘oyasini aniq mazmun bilan to‘ldirgan bo‘lardi. Tadqiqotning cheklovlari ham mavjud: nazariy xulosalar hali empirik sinovdan o‘tkazilmagan, hududiy va avlodlararo farqlar esa alohida o‘rganishni talab qiladi. Shunga qaramay, taklif etilgan model keyingi empirik tadqiqotlar uchun aniq farazlar to‘plamini beradi. Masalan, ijtimoiy ishonch darajasi yuqori hududlarda ta’limga kiritilgan investitsiyalar samarasi ham yuqoriroq bo‘ladi, degan farazni hududiy ma’lumotlar asosida tekshirish mumkin.

XULOSA

O‘tkazilgan tahlil asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin. Birinchidan, ma’naviy madaniyat inson kapitalining tashqi muhiti emas, balki uning ichki sifatini belgilovchi asosdir: bilim va malakaning qanday maqsadda va qanday mas’uliyat bilan ishlatilishi ma’naviy omilga bog‘liq. Ikkinchidan, ma’naviy madaniyat transformatsiyasining inson kapitaliga ta’siri to‘rtta asosiy mexanizm orqali amalga oshadi. Qadriyatli motivatsiya mexanizmi bilim va ta’limga munosabatni shakllantiradi; ijtimoiy ishonch mexanizmi individual salohiyatni jamoaviy samaraga aylantiradi; institutsional uyg‘unlik mexanizmi rasmiy islohotlar va norasmiy qadriyatlar o‘rtasidagi muvofiqlikni ta’minlaydi; madaniy reproduksiya mexanizmi esa inson kapitalining avlodlararo uzluksizligini kafolatlaydi. Uchinchidan, raqamli muhit bu mexanizmlarning barchasiga, ayniqsa, madaniy reproduksiyaga kuchli bosim o‘tkazmoqda va qadriyatlar

ISSN 3060-5059 (Online)

o‘zgarishini tezlashtirmoqda. Bu esa ma’naviy siyosatda an’anaviy usullar bilan bir qatorda yangi, raqamli vositalarni ham faol qo‘llashni talab qiladi. To‘rtinchidan, O‘zbekistonda ma’naviy-ma’rifiy siyosat va inson kapitali siyosati strategik hujjatlarda yaqinlashgan bo‘lsa-da, ularni amaliy jihatdan uyg‘unlashtiruvchi o‘lchov vositalari hali yetarli emas.

Shu asosda quyidagi takliflar ilgari suriladi: ma’naviy muhit monitoringiga ijtimoiy ishonch, kitobxonlik va akademik halollik ko‘rsatkichlarini kiritish; ta’lim dasturlarida axloqiy mas’uliyat va tanqidiy fikrlashni bir-birini to‘ldiruvchi kompetensiyalar sifatida rivojlantirish; mahalla va oila institutlarining ishonch zaxirasidan keng ijtimoiy hamkorlik uchun foydalanish; raqamli makonda milliy qadriyatlarni zamonaviy shaklda targ‘ib qiluvchi sifatli kontent yaratishni qo‘llab-quvvatlash.

Kelgusi tadqiqotlarda ushbu mexanizmlarni sotsiologik so‘rovnomalar va hududiy qiyosiy tahlil orqali empirik tekshirish maqsadga muvofiq. Ayniqsa, yoshlar, o‘qituvchilar va ish beruvchilar o‘rtasidagi qadriyatlar masofasini o‘lchash ma’naviy va iqtisodiy siyosatni uyg‘unlashtirishda muhim ma’lumot bera oladi. Bundan tashqari, ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar samaradorligini baholashda ularning soni emas, balki aholining xulq-atvori va ijtimoiy faolligida yuz bergan real o‘zgarishlar mezon qilib olinishi kerak. Zero, inson kapitali qanchalik yuksak bo‘lmasin, u mustahkam ma’naviy asosga tayanmasa, jamiyat taraqqiyotiga to‘liq xizmat qila olmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh. M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. — Toshkent: O‘zbekiston, 2021. — 464 b. URL: https://akbt.tkti.uz/uz/books/6330. — Kutubxona katalogi. akbt.tkti.uz
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi qarori. — 2021-yil 26-mart, PQ-5040-son.URL: https://lex.uz/docs/-5344692. lex.uz
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida»gi Farmoni. — 2022-yil 28-yanvar, PF-60-son.URL: https://lex.uz/docs/-5841063. gov.uz
4. Umatqulov S. Sh. Inson kapitali nazariyasi va uning ijtimoiy-falsafiy mazmuni // Konferensiya materiallari. — 2026. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20187508. Nashr sahifasi.
5. Әйтімбет Л. І., Жаксыбай А. Культурный код экономики Казахстана // Известия КазУМОиМЯ имени Абылай хана. Серия «Международные отношения и регионоведение». — 2024. — № 2 (56). DOI:https://doi.org/10.48371/ISMO.2024.56.2.013.
   Tuzatish: maqola nomi «Культурный код…», «Культурные коды…» emas; jurnal sahifasida «Известия» deb berilgan. jlrtp.ablaikhan.kz
6. Аузан А. А. Культурные коды экономики: как ценности влияют на конкуренцию, демократию и благосостояние народа. — Москва: АСТ, 2022. — 160 с. URL: https://library.cbr.ru/catalog/lib/books/588611/. — 2022-yilgi nashrning katalog qaydi. library.cbr.ru
7. Аузан А. А. Культурные коды экономики на макро- и микроуровнях // Вестник Московского университета. Серия 6. Экономика. — 2025. — Т. 60, № 1. — С. 3–18. DOI: https://doi.org/10.55959/MSU0130-0105-6-60-1-1. doi.org
8. Inglehart R. Cultural Evolution: People’s Motivations Are Changing, and Reshaping the World. — Cambridge: Cambridge University Press, 2018.DOI: https://doi.org/10.1017/9781108613880. cambridge.org
9. World Bank. The Human Capital Index 2020 Update: Human Capital in the Time of COVID-19. — Washington, DC: World Bank, 2020.URL: To‘liq hisobot — PDF. documents1.worldbank.org
10. UNESCO. Culture|2030 Indicators. — Paris: UNESCO, 2019.URL: https://whc.unesco.org/en/culture2030indicators. — UNESCO rasmiy sahifasi.